

הארגון להצלת יהודים - ז'גוטה

נחום בוגנר

הקמת הארגון ז'גוטה

ההכחדה השיטתית של יהדות פולין שהחלה בקיץ 1941, עם פלישת הצבאות הגרמנים לברית-המועצות, הגיעה לשיאה בקיץ 1942 במבצע "ריינהרד". עיר אחר עיר רוקנה מתושביה היהודים שהובלו לטבח לנגד עיני שכניהם הנוצרים. בכל אותה תקופה לא השמיעה הנהגת המחתרת הפולנית את קולה, לא מחתה נגד הרצח הזה ולא קראה לאוכלוסייה הפולנית להגיש עזרה לאזרחים היהודים הנרדפים. אמנם היו פולנים, ביניהם חברי מחתרת, שלא נשארו אדישים והושיטו עזרה לנמלטים מהטבח, אך הם עשו זאת על דעת עצמם, במצוות מצפונם, ולא מטעם המחתרת. באותה העת הטרידה את הנהגת המחתרת רק השאלה מה יקרה אם אחרי רצח היהודים יפנו הגרמנים את זעמם נגד הפולנים, וכיצד יהיה עליה להגיב אז.¹ רק בתחילת אוגוסט 1942, בעיצומו של הגירוש הגדול של יהודי גטו ורשה, כשמאות אלפי אנשים - גברים נשים וטף - הועלו על רכבות בלב הבירה ונשלחו להשמדה בטרבלינקה, לנוכח אדישות התושבים הנוצרים, פורסם בפעם הראשונה כרוז מחאה נגד האדישות הזאת. הכרוז פורסם מטעם "חזית התחייה של פולין" (Front Orodzenie Polski - FOP), ארגון של האינטליגנציה הקתולית הצעירה שהיה מסונף למחתרת הכללית. את הכרוז חיברה מנהיגת הארגון, הסופרת הקתולית הנודעת זופיה קוסאק-שצ'וצקה (Szczucka-Z. Kossak), שלא היה לה ולא כלום עם ההוויה היהודית ולא רחשה כל אהדה כלפי היהודים. את דעתה השלילית על היהודים לא שינתה גם בשעה² ההיא, והוסיפה לראות בהם גורם זר ועוין לעם הפולני, אך מצפונה הנוצרי לא נתן לה מנוח נוכח המראות שנגלו לעיניה. מתוך דאגתה לדמותו המוסרית של העם הפולני כתבה את הכרוז, מוחאת נגד עמידתו מנגד של העם שרחץ בניקיון כפיו בעת שמאות אלפי בני אדם חפים מפשע שנבראו בצלם, הובלו לעיניו להשמדה, בלי שעשה דבר מה כדי להצילם:

אין לסבול עוד את השתיקה הזאת. יהיו מניעיה אשר יהיו - היא נתעבת. השותק נוכח רצח - נעשה שותפו של הרוצח. מי שאינו מגנה - מתיר את הפשע. נרים אפוא אנו את קולנו, הקתולים-הפולנים. רגשותינו כלפי היהודים לא השתנו. איננו חדלים לראות בהם את אויביה הפוליטיים, הכלכליים

Gutman and Krakowski, *Unequal Victims*, pp. 70-71 1

והאידיאיים של פולין... איננו רוצים להיות פילאטוסים. אין לנו היכולת להתנגד בפועל לרצח שמבצעים הגרמנים, איננו יכולים לעשות דבר כדי לעזור, איננו יכולים להציל, אבל אנו מוחים מעומק הלב, מלאי חמלה, זעזוע ואימה. האל הוא שתובע מאתנו את המחאה הזאת, האל שאסר לרצוח. תובע זאת מאתנו המצפון הנוצרי... דמם של חסרי המגן זועק לשמים. מי שאינו תומך במחאתנו, אינו קתולי... השתתפותו הכפויה של העם הפולני בחזיון הדמים המתחולל על אדמת פולין, עלולה להצמיח בנקל אדישות לעוול ולסדיזם, ומעל לכול להניב הכרה אימתנית שמותר לרצוח את השכן, בלי להיענש. מי שאינו מבין זאת, מי שמעז לכרוך את עתידה הגאה והחופשי של פולין בשמחה הנתעבת לאידו של השכן, אינו קתולי ואינו פולני.³

קול קורא זה שיצא דווקא מקרב החוגים השמרנים שבחברה הפולנית, הקשורים לכנסייה ולצבא,⁴ ניער משתיקתה גם את ה"דלגטורה", ההנהגה הפוליטית הראשית של המחתרת הפולנית, וב-17 בספטמבר 1942 פורסמה מטעמה הודעת מחאה באמצעות "מינהלת המאבק האזרחי", ובה נאמר:

זה קרוב לשנה נערך על אדמתנו, לצד הטרגדיה של העם הפולני הנטבח בידי האויב, טבח מתוכנן ונורא של היהודים. רצח המונים זה אין לו אח ורע בתולדות האנושות. לידו מחווירות כל הזוועות הידועות בהיסטוריה... בהיעדר יכולת לפעול נגד המצב, מוחה המנהלה, בשם העם הפולני כולו, נגד הפשע שנעשה ליהודים. במחאה זאת מאוחדים כל הגורמים הפוליטיים והציבוריים.⁵

מחאה זאת שנשאה חותם ממלכתי, סללה את הדרך להקים את הארגון לעזרת היהודים שנודע בכינוי הקוד שלו "ז'גוטה" (Żegota). עשרה ימים אחרי פרסום ההודעה, ב-27 בספטמבר 1942, הוקם ביוזמתה של קוסאק-שצ'וצקה הוועד הזמני של ארגון ז'גוטה. שצ'וצקה עצמה לא הספיקה לפעול הרבה בוועד הזה מכיוון שמיד אחרי שהוקם, עצרו אותה הגרמנים ושלחו אותה לאושוויץ, שם היא היתה אסורה עד יולי 1944. אחרי

³ 'Protest!' in: Tec, *When Light Pierced*, p. 110

⁴ Prekerowa, *Konspiracyjna Rada*, p. 52

⁵ Władysław Bartoszewski and Zofia Lewinówna, *Ten jest z ojczyzny mojej*, Cracow, 1969, 5 pp. 919-920

ששחררה חזרה לעבודתה המחתרית בכל הלהט הטיפוסי לה ופעלה כדי לארגן מקלט לילדים יהודים במנזרים.⁶

הדמויות המרכזיות בוועד הזמני של הארגון ז'גוטה היו ואנדה קרהלסקה פיליפוביץ' (W. Filipowicz Krahelska), פעילה דמוקרטית בעלת שורשים בתנועה הסוציאליסטית הפולנית עוד מהימים שלפני מלחמת העולם הראשונה, והעורך דין איגנצי בארסקי (I. Barski) פעיל קתולי שמרני שלפני המלחמה לא נמנה עם ידידי היהודים, אך נוכח השואה שפקדה אותם, חל בו מפנה, והוא נרתם להצלת יהודים מתוך סיכון עצמי.⁷ שום נציג מארגוני המחותרת הגדולים לא הצטרף לוועד הזה. חברי הוועד הזמני שיזמו את הקמת ארגון ז'גוטה ייצגו רק שלושה ארגוני מחותרת, ולא מהחשובים שבהם, "החזית לתחייתה של פולין" של הקתולים, המפלגה הדמוקרטית והסינדיקליסטים. המעין בהרכב האנושי שלהם לא יכול שלא להתרשם, שכן מדובר באנשים שבעבר היו מרוחקים מעיסוק בציבור היהודי, אנשים שיותר משייצגו את השכבות הרחבות בעם הפולני, ייצגו את מקצת האליטה שלו, את האינטליגנציה הנאורה והמצפונית של ורשה הבירה. המשימות שהוועד הזמני של ז'גוטה נטל על עצמו היו:

א. ליצור קשר עם הציבור היהודי כדי להושיט לו עזרה כספית.

ב. לספק לנמלטים מהגטו מגורים ומקומות לינה.

ג. לדאוג להם לבגדים, למזון ולעבודה.

ד. לדאוג להם לתיעוד מזויף מתאים כדי שיוכלו להתחזות לארים.

הוועד הזמני החל את פעילותו בוורשה ובסביבתה, והיה אמור להרחיב אותה גם לערים אחרות שעדיין היו בהן יהודים, אבל חסרו אנשים שהיו מוכנים להתנדב לפעילות שכזאת, וגם האמצעים שעמדו לרשות הארגון, היו דלים.⁸ אמנם הדלגטורה הכירה בוועד הזמני של ז'גוטה ותמכה בו, אך הקציבה לפעילותו רק 50,000 זלוטי לחודש,⁹ שלא היו אלא סכום סמלי, אם נותנים את הדעת על המשימות הרבות שהוועד נטל על עצמו, ולא לפי היהודים שבתקופת הגירוש חפשו מקלט בצד הארי של ורשה בלבד. הישיבות הראשונות של הוועד הזמני של ז'גוטה התקיימו באוקטובר 1942, אחרי הגירוש הגדול של יהודי גטו ורשה. אחד הנושאים שעלו לדיון, היה תפקיד הנציגים היהודים בארגון המוקם. הפעילים הקתולים היו בדעה שעל נציגי הציבור היהודי לשמש מקשרים בין הוועד ובין הגטו והיהודים המסתתרים בצד הארי, ולייצג את האינטרסים ואת הדרישות של האוכלוסייה היהודית, אך על הוועד לשאת אופי פולני טהור. לעומתם, הנציגים

6 אדולף ברמן, "היהודים בצד הארי", בתוך יצחק גרינבוים (עורך), אנציקלופדיה של גלויות: וארשה, כרך א', ירושלים, תל אביב 1953, עמ' 689.

7 ש.מ.

Bartoszewski and Lewinówna, *Ten jest*, pp. 941-942 8

9 ברמן, "היהודים בצד הארי", עמ' 689.

היהודים גרסו שארגון העזרה חייב לייצג את האוכלוסייה כולה, פולנית ויהודית כאחד, וכי נציגי הציבור היהודי צריכים ליהנות בארגון משוויון זכויות מלא.¹⁰ מובן שלעמדה הזאת היתה משמעות פוליטית, והיא נועדה להבטיח את זכויותיהם של היהודים ולהבטיח להם מעמד של אזרחים שווים בתנועת המחתרת הפולנית, ולא לראות בהם כבעבר מיעוט נחות המקבל עזרה בחסד, ולא בזכות. בעקבות עמדת הנציגים היהודים ובהיעדר האמצעים הכספיים לניהול פעולות ההצלה, התפרק הוועד הזמני של ז'גוטה.

משפורק הוועד הזמני, עובדה תכנית חלופית מוסכמת, שלפיה תוקם מועצה מורחבת לארגון ז'גוטה שבסיסה הציבורי יהיה רחב יותר. ב-4 בדצמבר 1942 כוננה מועצה רחבה לעזרת היהודים שנודעה בשם "מועצה לעזרת היהודים - ז'גוטה" (Rada Pomocy Żydom – Żygota) עם חברי המועצה נמנו נציגי מפלגות המרכז והשמאל שסרו למרותה של הממשלה הגולה בלונדון. ליושב ראש הארגון התמנה העורך דין יוליאן גרובלני (J. Grobelny) שכהן בתפקיד זה עד שהגסטפו עצר אותו בפברואר 1944. גרובלני היה פעיל ותיק במפלגה הסוציאליסטית הפולנית, פפ"ס (PPS - Polska Partia Socjalistyczna), בעיר לודז'. לענייננו חשוב לציין שאיש זה גילה רגישות מיוחדת כלפי הצלת ילדים כבר מראשית פעילותו בארגון.¹¹ סגניו היו העורך דין תדאוש רק (T. Rek) ממפלגת האיכרים, והעורך דין ליאון פיינר מה"בונד". אדולף ברמן מהוועד הלאומי היהודי שעד אוקטובר 1942 ריכז בגטו ורשה את הפעילות של "צנטוס", ארגון הסעד למען הילדים, התמנה למזכיר הקבוע של מועצת ז'גוטה ופעל בו רבות להצלת ילדים. מלבדם היו פעילים במועצת ז'גוטה כמה וכמה אישים מסורים ונאמנים שמילאו תפקידים שונים, ביניהם אירנה סנדלר (I. Sendler) הידועה בכינויה "יולנטה". סנדלר הצטרפה לארגון עם הקמתו ומונתה לעמוד בראש מדור הילדים בו. את הדלגטורה ייצגו במועצת ז'גוטה ויטולד בינקובסקי (W. Bienkowski) וממלא מקומו ולדיסלאב ברטושבסקי (W. Bartoszewski) הצעיר שבחבורה מה"חזית לתחייתה של פולין" של הקתולים הצעירים ואיש לשכת המודיעין של ה-A.K.¹² אמנם הארגון ז'גוטה פעל במעמד של שלוחה מטעם הדלגטורה, אך לא היתה בפעילותו מן ההילה שהתלוותה לפעילות של שלוחות המחתרת האחרות, ולא נמצאו רבים בציבור הפולני שהיו מוכנים לסכן את חייהם כדי לעבוד בו.¹³

הארגון ז'גוטה לא הקים רשת תאים אזורית עצמאית, כפי שהוקמו בשלוחות המחתרת האחרות, אלא נעזר במבנים הקיימים של הארגונים השונים שהצטרפו אליו, או של אנשים פרטיים שיצרו קשר עמו. התארגנות זאת התאפשרה הודות לקשריהם של פעילי

10 שם, עמ' 691.

11 Irena Sendlerowa, "Ci którzy pomagali Żydom," *BŻIH* 45/46 (1963), pp. 236-237

12 על הפעילים המרכזיים בז'גוטה, ראה: Prekerowa, *Konspiracyjna Rada*, pp. 72-79

13 Gutman and Krakowski, *Unequal Victims*, p. 261

ז'גוטה עם קבוצות שונות בתנועת המחותרת הפולנית. כך קרה שיהודים שהסתתרו בצד הארי וקיבלו עזרה מז'גוטה, לא ידעו מטעם מי פעלו האנשים שסיפקו להם את התעודות האריות המזויפות יקרות המציאות או השיגו להם דירת מסתור במחיר סביר, ומאיזה מקור מומנו פעולות עזרה אלה. המועצה שהפעילה את הארגון המסועף של ז'גוטה יזמה כמה פעולות עזרה מיוחדות ליהודים שנמלטו לצד הארי, שנדרשה בהן מיומנות מקצועית. המדורים החשובים בז'גוטה היו: המדור להנפקת תעודות מזויפות, המדור לדיור שדאג למצוא קורת גג למסתתרים, המדור הרפואי שפיתח קשרים עם רופאים נאמנים שיהודים מסתתרים יכלו לפנות אליהם לשם טיפול רפואי, בלי לחשוש שיוסגרו. מדור חשוב ביותר היה מדור הילדים שדאג למצוא לילדים מקומות מסתור אצל משפחות פולניות, ברשת בתי היתומים של ה-RGO ובמנזרים.

את עיקר תקציבו קיבל ז'גוטה מהממשלה הגולה בלונדון, באמצעות הדלגטורה. לכך נוספו, החל מקיץ 1943, גם כספים מארגונים יהודיים שהגיעו מחוץ לארץ והועברו לידי ז'גוטה באמצעות נציגי הוועד הלאומי היהודי והבונד. בינואר 1943 הקציבה הדלגטורה לז'גוטה רק 150,000 זלוטי. בעקבות לחצים חוזרים ונשנים הוגדל התקציב בהתמדה והגיע לממוצע של כ-662,000 זלוטי לחודש, שהם כ-4,000 דולר בערכים של אז. סך כל המענקים שהתקבלו בז'גוטה מהדלגטורה הסתכם ב-28,750,000 זלוטי (כ-215,000 דולר). נוסף לכך, מיולי 1943 ועד יוני 1944, קיבל ז'גוטה מהוועד הלאומי היהודי ומהבונד 3,200,000 זלוטי (כ-26,000 דולר) בתשלומים חודשיים, אך החזיר אותם בתוספת מסוימת בסוף 1944.¹⁴

לא זה המקום לתאר את פעילותו הענפה של ארגון ז'גוטה בכל תקופת קיומו. פעילים מרכזיים כתבו על כך בזיכרונותיהם והנושא נחקר לעומקו.¹⁵ כאמור, התרכזו עיקר הפעילות של ז'גוטה בוורשה הבירה שהיתה לב הפעילות המחתרנית של פולין הכבושה, ובה ישבו רוב פעיליו המרכזיים. בוורשה ובסביבתה גם הסתתרו רבים מהיהודים שברחו לצד הארי. מתוך חמש עשרה עד עשרים אלף היהודים שהסתתרו בצד הארי של העיר וסביבתה בשנים 1943-1944,¹⁶ כארבעת אלפים נהנו מעזרת ז'גוטה.¹⁷ סניפי ז'גוטה הוקמו גם בערים אחרות ברחבי פולין, אך בהשוואה לפעילות סניף ורשה, פעילותם היתה שולית.

14 טרסה פרקובה, "ז'גוטה", בתוך האנציקלופדיה של השואה, כרך ב', 1990, עמ' 385; Gutman and Krakowski, *Unequal Victims*, pp. 261-279.

15 החיבורים העיקריים על "ז'גוטה" מן ההיבט הפולני הם: *Ten jest*, Barłoszeski and Lewinówna; Prekerowa, *Konspiracyjna Rada*; Marek Arczyński and Wiesław Balcerak, *Kryptonim "Żegota"*, Warsaw, 1983. מן ההיבט היהודי: יוסף קרמיש, "פועלה של המועצה לעזרת היהודים (מועצת ז'גוטה) בפולין הכבושה", בתוך ישראל גוטמן (עורך), *נסיונות ופעולות הצלה בתקופת השואה*, ירושלים 1976; Gutman and Krakowski, *Unequal Victims*.

16 ברמן, "היהודים בצד הארי", עמ' 686; רינגלבלום, *כתבים אחרונים*, עמ' 295.

17 ברמן, "היהודים בצד הארי", עמ' 694.

כיצד סייע ז'גוטה להציל ילדים?

עזרת ז'גוטה להציל ילדים היתה מטבעה מורכבת יותר מהעזרה שנדרשה כדי להציל מבוגרים. כדי להבין את גודל המשימה, די אם נציין שמתוך כארבע מאות אלף יהודים שחיו בגטו ורשה בשיאו, כמאה אלף היו ילדים עד גיל חמש עשרה, דהיינו כעשרים וחמישה אחוזים מתושבי הגטו.¹⁸ בקיץ 1942, כשהחל גירוש ההשמדה הגדול של יהודי גטו ורשה, היו הילדים בין הקרבנות הראשונים. פעילי צנטוס פנו בתחילת האקציה למפקדת המשטרה היהודית בגטו וניסו להציל לפחות את בתי היתומים ואת הפנימיות מפני סכנת הגירוש, אך לשווא. התשובה שקיבלו היתה חד משמעית, והיא שלא תינתן שום חסות לילדים, וכי לא יהיו עוד ילדים בגטו. בהנהלת צנטוס הועלו אז הצעות מהצעות שונות איך להציל את הילדים מהשמדה, אך עד מהרה התברר כי הפתרונות שהוצעו לא היו מעשיים, מכיוון שהתמקדו בהצלה בתחומי הגטו. עד אז הגורמים הציבוריים לא נתנו את דעתם על הצלת ילדים מחוץ לתחומי הגטו, משום שלא היה שום גורם ציבורי פולני שהיה מוכן לסייע בכך, ובלי סיוע מאורגן של האוכלוסייה הפולנית לחלוטין לא היה אפשר להעלות על הדעת להציל מספר ניכר של ילדים בצד הארי. רק כשהחלו להצמיד את בתי הילדים הראשונים ל"אומשלגפלאץ" בדרך להשמדה, עלתה מחשבה לבחור מתוך הפנימיות את הילדים הנבונים, בעלי התושייה, לציידם במעט כסף ובמידת האפשר לשלחם אל הצד הארי. זה היה רעיון שצמח מתוך ייאוש וחוסר אונים. הגטו כולו היה אחוז בהלה, וכבר היה מאוחר מכדי להוציא רעיון כזה אל הפועל. בתוך זמן קצר חוסלו רוב מוסדות הילדים בגטו ורשה, וקרוב לארבעת אלפים יתומים הובלו אל מותם. כזה היה גם גורלם של הילדים במוסדות צנטוס שבגטאות האחרים הסמוכים לוורשה. באוטבוצק נרצחו הילדים של המוסד הרפואי-חינוכי של צנטוס ושל המוסד לילדי הפליטים מגרמניה. במיידזשין הוחרב אחד המוסדות החינוכיים היפים ביותר על שם ולדימיר מדם, וכל הילדים, כמאתיים, נורו במקום. עם הילדים נספו מאות עובדים מסורים. מרבית עובדי צנטוס - מאות מחנכים, רופאים ואחיות, פסיכולוגים ועובדים סוציאליים - הובלו אל מותם בגל הגירושים.¹⁹

בנסיבות שנוצרו בימי אקציות ההשמדה, לא היתה כל אפשרות מעשית להבריח במאורגן קבוצות גדולות של ילדים מהגטו לצד הארי. ארגון ז'גוטה טרם הוקם, וכפי שכבר תואר בפרקים הקודמים, רוב הילדים שבימי הגירוש הגדול של קיץ 1942 הגיעו לצד הארי, הוברחו לשם בנפרד ביזמת הורים שהיו להם אמצעים וקשרים עם פולנים שסייעו בידם, או ברחו מיזמתם וניסו להתקיים ברחובות בכוחות עצמם. היו גם הורים חסרי אמצעים

¹⁸ אדולף אברהם ברמן, *מימי המחתרת*, תל אביב 1971, עמ' 204.
¹⁹ שם, עמ' 209-217.

שברחו עם ילדיהם לצד הארי ומצאו את דרכם אל פולנים שהיו קשורים עם המחלקה לעזרה סוציאלית בעירייה ועם המנזרים, וסייעו להם להסתיר את ילדיהם. היו גם מקרים שבלית ברירה נאלצו הורים להניח את ילדיהם הקטנים בפתח משרדי העזרה הסוציאלית ובתי היתומים, בתקווה שיאספו אותם.²⁰ בדרכים אלה הוברחו מאות מילדי הגטו לצד הארי.

באותם ימים ממש נקשרו הקשרים הממוסדים הראשונים בין הגטו ובין המחלקה הסוציאלית של עיריית ורשה בנושא הצלת ילדים. נראה שהאחות אלה גולומב-גרינברג מהחברה היהודית לשמירת הבריאות, ט"ז (Towarzystwo Ochrony Życia – TOZ), שמילאה בעבר תפקיד אחראי במחלקה הסוציאלית של העירייה, היא שהתקשרה אל ארגונים נוצריים וביקשה שיסייעו להציל ילדים יהודים מהגטו ולמצוא להם מקום בבתי יתומים קתוליים ובמנזרים. גולומב שמרה על קשר הדוק עם מנהל המחלקה העירונית לעזרת הילדים חסרי בית, יאן דובראצ'ינסקי (J. Dobraczyński), ועם העובדות הסוציאליות הפולניות, אירנה סנדלר וואנדה וירובובה (W. Wierobowa).²¹ בינתיים הוקם ארגון ז'גוטה שאחת המשימות הראשונות שנטל על עצמו היתה להציל ילדים. וראוי לציין שבשלושת חודשי הפעילות הראשונים של ז'גוטה, כשהארגון עדיין היה בחיתוליו, כבר טיפלו אנשיו ביותר מ-180 איש, ששבעים אחוז מהם היו ילדים. אבל למרות כל רצונם הטוב ומסירותם, המחסור באמצעים הגביל מאוד את פעילותם. בימים הקריטיים ההם הקציבה להם הדלגטורה לפעולות ההצלה רק כ-70,000 זלוטי.²² נושא הצלת ילדים היה ונשאר בראש סולם העדיפויות של המועצה המורחבת של ז'גוטה שהוקמה בתחילת דצמבר 1942. אחרי האקציה השנייה וההתנגדות המזוינת הראשונה בגטו ורשה ב-18 בינואר 1943, פנתה מועצת ז'גוטה לדלגטורה בקריאה נואשת וביקשה בדחיפות סיוע כספי גדול כדי להציל את האינטליגנציה, ובייחוד את הילדים שעוד נשארו בגטו:

לפי שעה, כנראה בגלל ההתנגדות המזוינת שגילו תושבי הגטו, נפסקה אקציית ה"פינוי". אך גורלה של שארית האוכלוסייה בגטו נחרץ... בגטו ורשה עוד נשארו הרבה יחידים, אנשי סגולה מעולם הציבוריות, התרבות, המדע והאמנות, שחובה להצילם מהר ככל האפשר. נשארו עוד שם כמה אלפי ילדים, ניצולים מהשחיטות הקודמות שבדרך כלל בוצעו באכזריות ובעריצות כלפי ילדים. ילדים אלה, שרידים מעטים שעודם בחיים, חובה לחלצם מן הגטו

²⁰ טורקוב, "על הצלת ילדים", עמ' 258.

²¹ שם.

²² לדוח פעילות הוועד הזמני של ז'גוטה לתקופה 29 בספטמבר 1942 – 4 בדצמבר 1942, ראה: *Ten jest*, pp. 941-942, Bartoszewski and Lewinówna.

ולהצילם. המשימות הנ"ל כה עצומות הן ותובעות אמצעים כה נכבדים, עד שנאלצים אנו לפנות לכבוד מיופה הכוח מטעם הממשלה [דלגטורה], בקריאה לווטת להקציב למטרה זו סכום מיוחד בגודל של 500,000 זלוטי לפחות. אנו מבקשים לראות את פנייתנו כעניין פתאומי שאינו סובל דיחוי. כל יום עלול להביא אתו השמדה מוחלטת של גטו ורשה הנלחם בנשק על חייו וכבודו.²³

בנובמבר 1942 הצטרפה לז'גוטה אירנה סנדלר. מבין הפעילים הפולנים בז'גוטה, איש לא הכיר כמוה את המצוקה של אנשי הגטו ומקרוב. בתור עובדת סוציאלית מטעם עיריית ורשה היא החליטה לא להתנתק מהמטופלים היהודים שלה כשנכלאו בגטו, ועזרה להם כל עוד התאפשר לה. משהצטרפה לז'גוטה במעמד של עובדת העירייה, היא ניצלה את קשריה עם כל מי שהיה יכול לסייע בידה. ביניהם היתה אלכסנדרה דראגל (A. Dragiel) מראשי ה-RGO, ארגון שעמדו לרשותו כמה בתי יתומים. בגישה הבלתי אמצעית מצאה נתיבות אל לבו של יוליאן גרובלני שהיה מבוגר ממנה בשנים, וגייסה אותו למפעל הצלת הילדים אף בטרם מונה לעמוד בראש מועצת ז'גוטה.²⁴

כאמור, הברחת הילדים מהגטו אל הצד הארי החלה בתקופת הגירוש הגדול ולאחריו. אלא שזה היה רק שלב ראשון במסלול ההצלה הארוך והמייגע שציפה לילדים מעבר לחומה, ולא היתה כל ערובה שהם יצליחו לשרוד במקומם החדש, אם לא יהיה מישהו שיוסיף לדאוג להם ולטפל בהם. מן העדויות אנו למדים שרוב הבעיות בהצלת הילדים התעוררו אחרי שכבר הגיעו לצד הארי. הקשיים והסיבוכים שנוצרו בהמשך, הלכו והחריפו ככל שחיי הגטו קרבו לקצם. לא מעט ילדים הוחזרו להוריהם בגלל ה"מראה הגרוע" שלהם או בגלל סיבות אחרות. תחילה היו משפחות שהסכימו לקבל ילד יהודי לביתם, ולאחר מכן התחרטו בגלל פחד ההלשנות שנפל עליהם, וחיפשו דרכים להיפטר ממנו. קשה בייחוד היה גורלם של הילדים שהוסתרו אצל משפחות תמורת תשלום חודשי שוטף, אם נספו הוריהם, ולא היה מי שיוסיף לשלם את דמי החזקתם. במקרה הטוב מצאו להם האפוטרופוסים מקום באחד מבתי היתומים, אך במקרה הגרוע השליכו אותם לרחוב.

בישיבת מועצת ז'גוטה שהתקיימה ב-10 ביולי 1943, אחרי חיסול גטו ורשה, העלה לדיון מזכיר המועצה, אדולף ברמן, את מצבם החמור של הילדים המסתתרים בצד הארי, והציע להקים במסגרת המועצה מדור מיוחד לענייני ילדים שיטפל טיפול ממוסד בילדי הרחוב המשוטטים ובילדים הנמקים בעליות הגג ובמרתפים, יאתר אותם ויגיש להם

²³ המועצה לעזרת היהודים למיופה הכוח מטעם הממשלה, 30 בינואר 1943, בתוך המרי והמרד בגטו ורשה: ספר מסמכים, ירושלים 1965, עמ' 388.
²⁴ Sendlerowa, "Ci ktorzy," pp. 234-237

עזרה חומרית ומורלית מתוך שיתוף פעולה עם פעילים נאמנים של המועצה הראשית לעזרה סוציאלית של ה-RGO.²⁵ חודש אחר כך, ב-16 באוגוסט 1943, בחרה מועצת ז'גוטה ועדה מיוחדת לענייני הילדים שחבריה היו אירנה סנדלר, איזבלה קוצ'קובסקה (I. Kuczowska), ליאון פיינר ואדולף ברמן. נדונו כיווני פעולה אפשריים לטיפול בילדים המסתתרים, למשל, להפנותם לבתי היתומים של ה-RGO ואל המנזרים, להגיש טיפול רפואי לילדים שמצאו מחסה בבתיים פרטיים. את ניהול מדור הילדים במועצת ז'גוטה נטלה לידיה אירנה סנדלר שנושא הילדים היה קרוב ללבה.²⁶

משהוקם מדור הילדים, התאפשר יתר תיאום בין העובדים השונים שטיפלו בילדים מטעם ז'גוטה, והעזרה שהוגשה היתה ליעילה ולאמינה יותר. קשה לקבוע כמה אנשים פעלו במדור הילדים, שכן מקצתם עזרו לילדים במסגרת עבודתם הרגילה, ולא ידעו כלל שהם פועלים מטעם ז'גוטה. המשימה הקשה ביותר היתה למצוא מקומות מקלט קבועים ובטוחים לילדים, אם במוסדות הילדים הציבוריים ואם בבתיים פרטיים. עד שנמצא לילד מקום מקלט קבוע הוא עבר הרבה ידיים, ולעתים קרובות היה צריך לשכנו במקום מעבר זמני ולהכינו לקליטה מסודרת במקום החדש. כדי להסדיר את הכיסוי החוקי, היה צריך להשיג לו תעודת לידה נוצרית, להמציא לו סיפור כיסוי מתאים ולהרגילו למנהגים הנוצריים.

מובן שסנדלר לא פעלה לבדה ונעזרה בצוות מקצועי, נאמן ומסור. רוב הפעילים במדור הילדים - ואם נדייק, הפעילות - נמנו עם חוגי האינטליגנציה הפולנית הנאורה והיו בעלי מחויבות ציבורית עמוקה. אנשים אלה היו צנועים ומסורים, ואף-על-פי שרמת החיים שלהם עצמם היתה נמוכה, והם חיו בדירות קטנות וצפופות, ומהם אף היו מטופלים בילדים קטנים, הם התמסרו להצלת הילדים היהודים וראו בכך שליחות. הדמויות הבולטות במדור הילדים, לבד מאירנה סנדלר, היו: יאנינה גרבובסקה (J. Grabowska) מורה במקצועה; ידוויגה פיוטרובסקה (J. Piotrowska), עובדת סוציאלית ויד ימינו הנאמנה של דובראצ'ינסקי, שגם גייסה לפעולות ההצלה את אחותה ואת הוריה; משפחת פוניקבסקי (Ponikewski); זופיה ונדרובסקה (Z. Wendrowska); משפחת פפוז'ינסקי (Papużinski); איזבלה קוצ'קובסקה (I. Kuczowska) ואמה קזימירה טשאסקאלסקה (K. Trzaskalska); ואנדה דרוזדובסקה-רוגוביץ' (W. Drozdowska); סטאניסלבה בוסולד (S. Bussold), מיילדת במקצועה שניהלה תחנת "טיפת חלב", ולא אחת עזרה לנשים יהודיות ללדת בביתה, בלי לגבות מהן תשלום; מריה קוקולסקה (M. Kukulska); מ' פלינסקה (M. Felinska); א' אדמסקי (A. Adamski); אלכסנדרה

²⁵ לפרוטוקול ישיבת מועצת ז'גוטה, 10 ביולי 1943, ראה: Arczyński and Balcerak, *Kryptonim „Żegota”*, pp. 227-228.
²⁶ לפרוטוקול נשיאות ז'גוטה, 16 באוגוסט 1943, ראה: Prekerowa, *Konspiracyjna Rada*, p. 379, ברמן, "היהודים בצד הארי", עמ' 696.

דראגל, מנהלת מחלקת הילדים ב-RGO; אירנה שולץ (I. Schultz), עיתונאית ועובדת סוציאלית במקצועה שפעלה עם סנדלר בגטו ורשה והתמחתה בהברחת ילדים לצד הארי, ואחרים. היו ביניהם שהעמידו את דירותיהם הפרטיות לרשות פעולות ההצלה, כדי שישמשו מקלט זמני לילדים עד שיימצא להם מקום קבוע. במעשה זה סיכנו לא רק את עצמם, אלא גם את כל בני משפחתם.²⁷

בשלהי 1943, לפי המידע שהצטבר במדור הילדים של מועצת ז'גוטה, שוכנו כ-600 ילדים יהודים במוסדות שונים בוורשה ובסביבתה, מהם 53 שהו במוסדות עירוניים, 22 במוסדות ה-RGO, ולמעלה מ-500 במוסדות ציבוריים וכנסייתיים. מלבדם היו עוד ילדים רבים מפוזרים במוסדות שונים ברחבי פולין. על היקף פעילותו של המדור באותה תקופה אפשר ללמוד מאחד הדוחות ובו נמסר שבספטמבר 1943 טיפל המדור ב-58 ילדים. ל-36 מהם נמצא מקום מקלט, ועוד 22 שטרם נמצא להם מסתור, עדיין היו בטיפול.²⁸

הסיוע שז'גוטה הגיש למשפחות הפולניות שהסתירו ילדים לא היה אחיד ולא תמיד רצוף. כל מקרה נבדק לגופו וטופל עניינית ככל האפשר בניסיונות שבהן נשברו כל הקודים המוסריים. גובה הסכום נקבע בדרך כלל לפי המצב הכלכלי של המשפחה האומנת, והוא נע בין 500 ל-1,000 זלוטי לחודש. במקרים מסוימים התבטאה התמיכה במצרכים או בבגדים. למשפחות שהסכימו לקבל את הילדים נאמר מפורשות שהם לא נמסרים לאימוץ, וכי אחרי המלחמה יצטרכו להחזירם להוריהם או לקרוביהם. אף-על-פי-כן היו מקרים שתנאי זה הופר עוד בתקופת המלחמה. היו משפחות שתחילה הסכימו לקבל ילד תמורת תשלום, שמבחינתן היה תוספת הכנסה, ועם הזמן נקשרו אליו והחליטו לאמצו, ניתקו את הקשר עם ז'גוטה ונעלמו עם הילד. היו גם שסירבו בגלוי לקבל תמורה כספית בעבור הטיפול בילד, כדי שאחרי המלחמה לא תהיה עילה לדרוש מהם שיחזירו אותו.²⁹

באזור קרקוב נמסרו לזוג פולנים חשוכי ילדים שתי ילדות, האחת כבת שמונה והשנייה פעוטה כבת שנתיים. הקטנה מצאה חן בעיני האישה והיא החליטה לאמץ אותה בפועל, בלא כל הליך משפטי. כשמרים הוכברג (מריאנסקה), הנציגה היהודייה בסניף ז'גוטה בקרקוב, הגיעה לביתה לשלם לה בעבור הטיפול בילדות, סירבה האישה לקבל את הכסף בעבור הקטנה. "היא שלי", אמרה לה, אך קיבלה ברצון את התמיכה הכספית בעבור הטיפול בילדה הגדולה.³⁰

היו גם אפוטרופוסים שתחילה נראו הגונים והסכימו להעניק לילדים מחסה לזמן קצוב, עד שיימצא להם מקום באחד המוסדות, אבל כשכבר היה הילד ברשותם, עשו אותו בן ערובה ואמצעי לסחיטת כסף. מקרה כזה הוא המקרה של בתו של יונס טורקוב. אירנה

Bartoszewski and Lewinówna, *Ten jest*, p. 136 27

28 ברמן, "היהודים בצד הארי", עמ' 696.

29 Prekerowa, *Konspiracyjna Rada*, pp. 204-205

30 פלג ובן צבי, *מחוץ לחומות*, עמ' 102-103.

סנדלר מסרה אותה זמנית למשפחה פולנית, מתוך כוונה להעבירה אחר כך למנזר. לאחר זמן מה קיבל טורקוב מכתב מה"אפוטרופסית" שלה, ובו היא כתבה לו:

מיום שהיא נמצאת אצלי, ה-20 באוגוסט 1942, שולמו בעדה בסך הכול 2,100 זלוטי ועל-פי חישובי, מגיעים לי 60 זלוטי ליום. מכאן, שמגיע לי עדיין סכום הגון. מי בעצם אחראי לה? ... מדוע אחזיק אותה חנים? גם אני אינני עשירה. מצד שני - מישהו שאיננו מסכן דבר נהנה, ואילו אני, שעלי נופלת מרב האחריות, אין לי שום הנאה מכך. לכן, אם איש לא ישלם עבורה, אינני חייבת להחזיקה חנים. אוציא אותה אל הרחוב, ורצון אלוהים הוא שייעשה.

לבסוף התברר ש"אפוטרופסית" זאת עשתה כל שלאל ידה כדי שהילדה תישאר אצלה ולא תימסר למנזר, וכי מלבד התשלום שקיבלה מז'גוטה, היא קיבלה גם מהוועד הלאומי היהודי 500 זלוטי לחודש בעבור הטיפול בה.³¹

בתוך ההוויה הצינית והאכזרית ששררה בצד הארי, היו גם גילויים אנושיים למופת, והיו בעיות סבוכות ומסוכנות שפתר המגע האנושי-התרבותי של אנשי ז'גוטה, כאילו לא התחוללו זוועות מסביב. רות ציפריס הגיעה לצד הארי של ורשה ובזרועותיה בתה הקטנה בת השלוש. היא היתה אמידה והצליחה להסתיר את מקצת רכושה מחוץ לגטו. שלא כנשים יהודיות אחרות שהסתובבו בצד הארי בזהות שאולה רדופות פחדים, ונאבקו יום יום על קיומן, היא חייתה ברווחה כלשהי ועבדה למחייתה בעבודות שונות אצל משפחות פולניות מבוססות. בעזרת קשריה בקרב האינטליגנציה של ורשה היא הגיעה אל אנשי הז'גוטה. בזיכרונות שכתבה מיד אחרי המלחמה, היא מתארת כיצד הסתייעה בארגון זה, בלי לדעת כלל ששמו ז'גוטה.

אנשי ז'גוטה הציעו לה עזרה כספית, אך היא סירבה לקבלה כי לא היתה זקוקה לה. לעומת זאת היא ביקשה מהם למצוא מקום מסתור לבתה הקטנה, כדי שלא תגביל אותה בתנועותיה. כעבור שבועיים הודיעו לה שנמצאה לבתה משפחה מאמצת והיא יכולה להביא אותה. ציפריס הגיעה עם הילדה למקום המפגש שנקבע לה, שם חיכו לה שתי נשים, נציגות הארגון, הציגו את עצמן והבטיחו לה שהילדה תגור אצל משפחה תרבותית בפרבר של ורשה. הילדה תישא את שם המשפחה האומנת ותתחזה לקרובת המשפחה. את השם ואת הכתובת הבטיחו למסור לה מאוחר יותר. כאשר הודתה להן על העזרה, אמרו לה, "בלי תודות בבקשה, זה מה שאנו עושות, זוהי חובתנו הקדושה. אם את מכירה עוד ילדים יהודים שזקוקים לחסות, נבקשך למסור לנו את שמם ואנו מבטיחות

31 טורקוב, "על הצלת ילדים", עמ' 263.

שנסדר הכול".³² כעבור זמן מה קיבלה ציפריס את הכתובת של בתה ונסעה לבקרה. היא אכן מצאה את הילדה אצל אישה תרבותית שהתגוררה בוויולה קטנה ברובע מוקוטוב היוקרתי. הילדה נראתה מצוין. כששאלה אותה, אם רצונה לחזור אליה, ענתה, "לא, כאן אצל דודה מריה טוב לי מאוד". הגברת מריה השיגה לילדה תעודת לידה על שם משפחתה, שלפיה היא בתו היתומה של גיסה מלבוב הרחוקה שנהרג במלחמה. אחרי כמה ביקורים אצל הילדה גילתה ציפריס באותו בית עוד ארבעה ילדים יהודים ומטפלת, שהיתה אמו של אחד הילדים, ולהם סיפורי כיסוי שונים, ועוד אדם שהסתתר בעליית הגג. הגברת מריה טיפלה בכל החבורה הזאת בזריזות ובכישרון ויחסה כלפי כל הילדים היה כשל אם אמיתית. הילדים היו לבושים בבגדים נקיים, קיבלו מזון טוב ואפילו למדו אצל שתי מורות.³³

מובן שלעזרה נדיבה כזאת שקיבלה ציפריס מאנשי ז'גוטה, זכו רק מתי מעט. על קיומו של הארגון הפולני המגיש עזרה ליהודים המסתתרים בצד הארי, ידעו רק מעטים מהם, בעיקר אלה שהיו להם קשרים עם הפעילים בארגון. הארגון היה קטן וממודר, והכול התבצע בו בסודיות גמורה, מתוך שמירה על אמצעי זהירות קפדניים. על פי רוב היה אדם מוכר בארגון מוסר לפעילים שבשטח את השם האמיתי של היהודי שנזקק לעזרה, מלווה בחוות דעת. המקרה היה נבדק, ורק אז היתה העזרה זוכה לאישור.³⁴ בגלל המידור הקפדני שהיה נהוג בז'גוטה, לעתים לא היה תיאום בפעולות בין הגורמים המסייעים השונים שבשטח, והתוצאה היתה שהיו שקיבלו עזרה כמעט כל התקופה שבה הסתתרו בצד הארי, ואילו אחרים קיבלו עזרה רק בקטע מסוים במסלול מאבק ההישרדות שלהם.

ליאון וואליציה גוז מוורשה היו זוג צעיר שבסוף 1942 מצאו את עצמם בקבוצת פועלים מעורבת של פולנים ושל יהודים שעבדו יחדיו במפעל לברזל ליד מינסק-מזוביצקי. אליציה היתה אז בחודשי הריונה האחרונים. בני הזוג היו מוטרדים מאוד ואובדי עצות לקראת הלידה הקרבה, ולא ידעו למי לפנות לעזרה. אך העזרה הבלתי צפויה הגיעה פתאום. למפעל היה מגיע דרך שגרה רופא פולני בשם אולגירד מצקביץ' (O. Mackiewicz) שטיפל בפועלים החולים. הוא הבחין שהריונה של אליציה מתקדם וכביכול התעלם ממנה. כשקרבו ימיה ללדת, קרא לה ומסר בידה כתובת של בית יולדות פרטי בעיר, הורה לה להגיע לשם כשתרגיש בצירי הלידה, ואמר כי כבר הסדיר עם בעלת בית היולדות שיודעת שהיא יהודייה, שהיא תלד אצלה בלא תשלום. כך פתאום הושלך לעברה גלגל הצלה בשעת מצוקתה שהפיח בה ובבעלה כוחות חיות חדשים. לפני הלידה

32 ציפריס, אל מול האבדון, עמ' 128-131.

33 שם, עמ' 139-140.

34 על דרכי העבודה של ז'גוטה בקרקוב, ראה בפרקים של מרים פלג, מחוץ לחומות, מעמ' 75 ואילך.

חמקה אליציה מהמחנה והגיעה לבית היולדות וילדה בו את בתה. רק אחרי המלחמה נודע לבני הזוג גוז שד"ר מצקביץ' פעל בשירות ז'גוטה. במקרה זה השאיר הרופא את הדאגה לגורל התינוקת בהמשך בידי ההורים. מדובר בדצמבר 1942, בתקופה שהארגון היה בחיתוליו, וכנראה טרם היה ערוך לטפל במקרה מסובך שכזה. מובן שלא היתה כל אפשרות שהתינוקת תישאר עם ההורים במפעל. אליציה פנתה לעזרת ידידה פולנייה, אפולוניה פשיבויבסקה (A. Przybojewska) שגרה בוורשה, ובעצה אחת עמה הן ביימו את נטישת התינוקת על סף ביתה, ולמחרת היא מסרה אותה לבית האסופים של הכומר בודואן.³⁵

ההליך שנדרש כדי להכניס ילד לבית האסופים של הכומר בודואן בלבה של ורשה, לא היה פשוט כלל ועיקר. לשם כך נדרשה הפניה רשמית של המחלקה הסוציאלית של העירייה, ובמקרה של נטישה, נדרשה בדיקת המשטרה באילו נסיבות ננטש הילד. אנשי ז'גוטה איתרו בקרב סגל הרופאים והאחיות של בית בודואן אנשים נאמנים שיכלו לפנות לעזרתם, כדי לטשטש את עקבות מוצאו היהודי של הילד שנמסר באמצעותם למוסד.³⁶ הדרך המועדפת והבטוחה יותר היתה להסתיר ילדים בתוך משפחות. ובייחוד כשהיה מדובר בילדים קטנים שכבר ידעו לדבר, אך עדיין לא ידעו לשמור סוד, ובבנים שרובם ככולם היו נימולים, וקל היה לזהותם שהם יהודים. אבל דווקא מסיבות אלה לא נמצאו משפחות רבות שהיו מוכנות להסתכן ולהסתיר ילדים. בקיץ 1943, בתקופת השיא של בריחת היהודים לצד הארי, אחרי חיסול הגטאות, הלכה וגברה דחיפות הצלת הילדים. באותה תקופה ניסו אנשי ז'גוטה בוורשה למצוא מסתור בטוח לעשרים עד שלושים ילדים בכל חודש. משימה זאת חזרה ונידונה בישיבות מועצת ז'גוטה, אך המחסור בתקציב הוא שפגע בפעילות הארגון למען מילויה. המועצה יכלה להקציב למטרה זאת רק 30,000 זלוטי לחודש. החל מאוקטובר 1943, כדי להגביר את פעולות הצלת הילדים, הוסיפו הארגונים היהודים לתקציב עוד 50,000 זלוטי לחודש.³⁷ לפי אומדנה של סנדלר, מצאו מסתור בקרב משפחות פולניות בוורשה כ-1,300 ילדים יהודים, שמחציתם נתמכו בכספי ארגון ז'גוטה ומוסדות וארגונים אחרים ששיתפו עמו פעולה.³⁸

אפשרות אחרת להסתיר ילדים יהודים היתה להכניסם למוסדות הנוצריים השונים. מדובר בעיקר בבתי היתומים של ה-RGO ולמנזרים של היהודים לא היתה גישה אליהם. ילדים מצאו מסתור הן במוסדות אלה והן אצל משפחות. לפי דיווחו של גזבר מועצת ז'גוטה, מארק ארצ'ינסקי (M. Arczyński), באוגוסט 1943, בין 700 ל-1,000 ילדים

Leon Guz, *Targowa 64*, Warsz, 1990, pp. 135-143 35

Sendlerowa, "Ci którzy," pp. 242-243 36

37 לדוח פעולות ז'גוטה מדצמבר 1942 עד אוקטובר 1943, ראה: Bartoszewski and Lewinówna, *Ten jest*, p. 955

Prekerowa, *Konspiracyjna Rada*, p. 205 38

יהודים מצאו מקלט במנזרים ובמוסדות אחרים שבהם אף היו מקומות לעוד ילדים. מדבריו משתמע כי הבעיה היתה כספית בעיקרה, ואילו היה נמצא הכסף הדרוש, היה אפשר לקלוט בהם עוד ילדים.³⁹

בעדויות שונות מוזכר תכופות בית בודואן ולפיהן בשנת 1943 הוסתרו במוסד זה ילדים יהודים רבים. בית בודואן היה בית האסופים הוותיק והגדול ביותר בוורשה. הכומר הצרפתי גבריאל בודואן (G. Boduen) הקים אותו באמצע המאה השמונה עשרה, וצוות מעורב של מחנכות, אחיות, מטפלות חילוניות ונזירות הפעיל אותו. בימים כתיקונם חיו בבית הזה מאות יתומים נוצרים, ובתקופת הכיבוש אף גדל מספרם. למועצת ז'גוטה לא היה קשר ישיר עם הנהלת בית בודואן, אך באמצעות המחלקה הסוציאלית של העירייה שעבדה עם המוסד הזה, הצליחו למצוא שם מקלט גם ילדים יהודים בזהות שאולה. יש האומדים את מספרם בין מאה למאתיים.⁴⁰ היו מהם שהסתתרו שם תקופות קצרות עד שהועברו למקומות אחרים ובטוחים יותר, והיו שנשארו שם עד סתיו 1944 ופוננו משם עם שאר הילדים אחרי דיכוי המרד הפולני.

לבד מבית בודואן היו בוורשה ובסביבתה כמה בתי יתומים של ה-RGO שהיו בפיקוחה של אלכסנדרה דראגל, פעילה מרכזית בז'גוטה, והיא הפנתה אליהם מספר מסוים של ילדים יהודים. המפורסם שבהם היה בית היתומים הקטן ליתומי מלחמה בעיבורה של ורשה, בהנהלתה של ידוויגה סטשאלצקה (J. Strzalecka), שעוד נרחיב עליה את הדיבור בהמשך. מבין כשלושים הילדים שהיו במוסד זה, כשליש היו יהודים. גם מקצת העובדות במוסד זה היו יהודיות.⁴¹

מקומות מסתור בטוחים למדי, בייחוד לילדים שהמראה הארי שלהם לא היה טוב דיו, היו המנזרים, אלה שבעיר, ואף יותר אלה שבאזורי הכפר הנידחים. דווקא המנזרים גילו פתיחות רבה יותר כלפי הרעיון לאסוף אליהם ילדים יהודים, למרות המצוקה הכלכלית ששררה בהם. על פרשת הצלת ילדים במנזרים נרחיב בפרק הבא. כאן נציין רק שקבלת ילדים יהודים למנזרים נעשתה, כמו במוסדות החילוניים, בזהות שאולה וחייבה את האחראים לכך לנקוט אמצעי הסוואה נאותים כדי לא לסכן את שאר תושבי המנזר. איש אמונן של אמהות המנזרים בוורשה ובסביבתה היה יאן דובראצ'ינסקי, שבתפקיד האחראי על מדור הילדים חסרי הבית בעירייה עבד בשיתוף פעולה עם המנזרים ושלח אליהם ילדים חסרי בית. אמהות המנזרים הכירו אותו וסמכו עליו שלא יסבך אותן, והוא הבטיח להן שלא ישלח אליהן ילדים יהודים בלא כיסוי מתאים, כלומר בלא תעודות לידה נוצריות. דובראצ'ינסקי קבע אתן נוהל מוסכם, שאם יופנה אליהן ילד מטעם המדור שלו

Gutman and Krakowski, *Unequal Victims*, p. 278 39
Adam Śloczyński, *Dom ks. Boduena 1939-1945*, Warsaw, 1975, pp. 116-119; Prekerowa, 40
Konspiracyjna Rada, pp. 205-208
Bartoszewski and Lewinówna, *Ten jest*, pp. 208-214 41

ובידו טופס הפניה בחתימת ידו, סימן שהוא יהודי. את הכנת התיעוד וסיפור הכיסוי של הילדים השאיר בידי העוזרות שלו שהיו פעילות ז'גוטה. הוא עצמו לא ידע לכמה ילדים יהודים נמצא מקום מסתור במנזרים מטעמו. הוא סמך בכול על העוזרות שלו וחתם על ההפניות שהונחו לפניו, בלי לבדוק כל מקרה לגופו. על-פי הערכת ידוויגה פיוטרובסקה, העוזרת הנאמנה שלו, חתם דוברצ'ינסקי על יותר משלוש מאות הפניות של ילדים יהודים למנזרים.⁴²

כיצד הגיעו אנשי ז'גוטה אל הילדים? את מקצתם מסרו לטיפולם הוריהם שנשארו בגטו ואחר נרצחו או מצאו מקלט אי שם בצד הארי והתקשו לטפל בילדים ופנו לעזרתם. האחרים נמסרו תחילה למשפחות פולניות, וכשאלה נתקפו בפחד שמא יגלו אותם אצלם, חיפשו בעבורם מקום בטוח יותר באמצעות המחלקה הסוציאלית של העירייה שבה עבדו אנשי ז'גוטה. היו גם ילדים שביזמת אנשי ז'גוטה הוצאו מידי משפחות נוצריות, לאחר שהתברר שהן מנצלות את הוריהם וסוחטות מהם את יתרת כספם בעבור הטיפול בילדים.⁴³

כמה ילדים ניצלו בעזרת ז'גוטה?

אין בידינו נתונים בדוקים כמה ילדים ניצלו בעזרת הארגון ז'גוטה ברחבי פולין. כאמור, עיקר הפעילות של ז'גוטה היה בוורשה ובסביבתה, ואילו במקומות אחרים נתקלה פעילות הארגון במכשולים רבים והיתה מצומצמת למדי.⁴⁴ רוב המספרים על ילדים שניצלו בעזרת ז'גוטה, המופיעים בפרסומים השונים, נוגעים בעיקר לפעילות בוורשה רבת. גם מספרים אלה מבוססים על אומדנים מאוחרים. ב-1979 מסרו ארבע מהפעילות המרכזיות של מדור הילדים של מועצת ז'גוטה בוורשה - אירנה סנדלר, ידוויגה פיוטרובסקה, איזבלה קוצ'קובסקה וואנדה דרוזדובסקה-רוגוביץ' - עדות על פעילותן בהצלת ילדים יהודים. לפי הערכתן, הגיש ארגון ז'גוטה בוורשה עזרה ל-2,500 ילדים בקירוב. כ-500 הועברו למנזרים בעזרתם של דובראצ'ינסקי ופיוטרובסקה. כ-200 שוכנו בבית האסופים של הכומר בודואן, בעזרתן של מריה קרסנודבסקה (M. Krasnodebska) מהמחלקה הסוציאלית בעירייה, וסטניסלבה זיברטוב (S. Zybertów), מטפלת בבית בודואן. כ-500 שוכנו במוסדות הילדים של ה-RGO שבפיקוחה של אלכסנדרה דראגל. כ-1,300 זכו לטיפול ולעזרה במסגרת משפחות אומנות.⁴⁵ כמה מילדים אלה שרדו? על כך יש הערכות שונות. ההיסטוריון שמעון דטנר מעריך את

Ewa Kurek=Lesik, *Udział Żeńskich Zgromadzeń zakonnych w akcji ratowania dzieci żydowskich w Polsce w latach 1939-1945: część II, Źródła i opracowania*, Ph.D. dissertation, Katolicki Uniwersytet Lubelski, 1988, p. 329

43 שם, עמ' 329-330.

44 קרמיש, "פועלה של המועצה", עמ' 313-314.

45 Prekerowa, *Konspiracyjna Rada*, pp. 215-216

מספרם ב-600 בקירוב. אירנה סנדלר מעריכה שניצלו יותר, מאחר שמקצת הילדים הועברו למוסדות שונים שמחוץ לעיר במימון ובארגון של אנשי ז'גוטה בוורשה. לחיזוק טענתה היא מסתמכת על רשימות שהוצגו לפנייה אחרי המלחמה בוועד היהודי המרכזי של יהודי פולין, ולפיהן הצליחו לאתר כ-2,000 ילדים ניצולים מוורשה.⁴⁶ נתון דומה מביא גם יונס טורקוב שעבד באותה עת בוועד היהודי המרכזי, ולפיו בצד הארי של ורשה ניצלו למעלה מ-2,000 ילדים, ביניהם גם בני ערים ועיירות אחרות בפולין.⁴⁷ אחרי שנים רבות כל כך ספק אם אפשר להגיע לרשימה מדויקת של הניצולים, אך האומדן של כ-600 ילדים שניצלו בוורשה וסביבתה בעזרת ז'גוטה נראה סביר. היתר ניצלו ללא עזרת ז'גוטה.

העיר השנייה אחרי ורשה, מבחינת היקף הפעילות של ז'גוטה, היתה קרקוב. בקרקוב נהנו מעזרת ז'גוטה בתקופת פעילותו הראשונה של הארגון, בין אפריל לאוקטובר 1943, לא יותר ממאה יהודים.⁴⁸ לפי נתונים שסיפק תדאוש סברין (T. Seweryn), חבר מועצת ז'גוטה בקרקוב ואיש ועדת הביקורת שלה, בשנת 1944 הופיעו ברשימת הנהנים מתמיכה כספית קבועה של ז'גוטה בקרקוב 570 יהודים, וסך הכול כאלף איש, אם מוסיפים את אלה שזכו למענקים לא-סדירים בקרקוב ובסביבתה ובמחנות הריכוז.⁴⁹ סברין אינו מפרט כמה ילדים היו ביניהם, אך לבטח מעטים מאוד. בסניף ז'גוטה בקרקוב לא היה מדור מיוחד שטיפל בהצלת ילדים דוגמת זה שפעל בוורשה. כאן הטיפול בילדים היה כמו במבוגרים. מרים הוכברג (מריאנסקה), הנציגה היהודייה במועצת ז'גוטה בקרקוב, טיפלה אישית ב"בני חסות" יהודים שבצד הארי. בתוקף תפקידה דאגה גם למצוא מקלט לילדים, וביניהם גם לבת אחותה, במשפחות ובמוסדות. הוכברג היתה רגישה בייחוד לגורל הילדים המסתתרים, והיתה מגיעה למקומות המחבוא שלהם כדי לשלם למשפחות האומנות את הוצאות הטיפול בהם. בתיאור פעילותה המחתרית למען הצלת נפשות בקרקוב ובסביבתה מוזכרים רק ילדים בודדים.⁵⁰ אם זה היה המצב בקרקוב, הדעת נותנת שבמקומות אחרים המצב לא היה טוב יותר.

קווים לדמותם של כמה מאנשי ז'גוטה שפעלו במטרה להציל ילדים

על פועלה של מועצת ז'גוטה כתב אדולף ברמן, הנציג היהודי הבכיר בתוכה ומזכירה הקבוע:

46 שם, עמ' 217.

47 טורקוב, "על הצלת ילדים", עמ' 265.

48 לדוח פעולות ז'גוטה, 20 באוקטובר 1943, ראה: Bartoszewski and Lewinówna, *Ten jest*, p. 956.

49 שם, עמ' 179.

50 פלג ובן צבי, *מחוץ לחומות*, עמ' 49-52, 101-104, 123-126.

מועצה זו רשמה את שמה באותיות זהב בקורות הפעולה להצלת היהודים הנרדפים בידי הרוצחים ההיטלריסטים. במשך זמן קצר נהפכה לאחד הארגונים הפעילים והמסורים ביותר במחתרת הפולנית כולה. היא ניהלה פעולה שיטתית ומסועפת למדי שהודות לה הצליחו אלפי יהודים לקיים את נפשם ולהינצל ממוות. היא פעלה כמעט ללא הפסק עד לשעת השחרור.⁵¹

אולם דומה שלהערכה מיוחדת ראויים אנשי ז'גוטה שפעלו למען הצלת הילדים, שהיתה המשימה הקשה מכול. מדובר באנשים שהיו שונים זה מזה, היו בעלי רקע אישי שונה והשקפות אידאולוגיות שונות, ואף השתייכו לארגונים פוליטיים שונים. אחדים מהם היו בעלי עמדות אנטישמיות לפני המלחמה שלא השתנו לאחר שפרצה. מה שייחד ואיחד אותם, לעומת רבים אחרים שעמדו מנגד באותן שנים קשות, הוא הקוד המוסרי הפנימי שלהם, שלא נתן להם מנוח ולא אֶפְשֶׁר להם להישאר אדישים נוכח רצח יצורי אנוש חפים מפשע וחסרי ישע. שמות רבים מהם חרותים על לוח חסידי אומות העולם. לסיכום פועלם של אנשים אלה מן הראוי לשרטט קווים לדמותם של כמה מהם, בייחוד של אלה שנחלצו להצלת הילדים מתוך חירוף נפש, בלי לבקש לעצמם פרס על כך. הראשונה שבהם היא אירנה סנדלר.

אירנה סנדלר, שכאמור מוכרת יותר בכינויה המחתרתי "יולנטה", היתה לשם נרדף למפעל הצלת הילדים של ז'גוטה בוורשה. את כל חייה הבוגרים הקדישה לעבודה סיעודית למען חלשים ונרדפים. המניעים לפועלה ולמחויבותה החברתית מקורם, לדבריה, באווירה המיוחדת ששררה בבית הוריה. סנדלר גדלה באוטבוצק שליד ורשה, עיר שנחשבה יהודית. אביה, רופא במקצועו, היה בעל השקפת עולם סוציאליסטית, ורוב מטופליו היו יהודים עניים. היא עצמה גדלה בין יהודים והכירה את מנהגיהם ואת אורחות חייהם. מאחר שהכירה מקרוב את המצוקה ואת העוני של השכבות היהודיות העממיות, היתה משוחררת מהדימוי הסטריאוטיפי המקובל בקרב פולנים רבים, שלפיו היהודים הם עשירים ונצלנים. בתפקיד עובדת במחלקה הסוציאלית בעיריית ורשה היא טיפלה בנזקקים יהודים עוד לפני שהוקם הגטו בעיר, והיא לא נטשה אותם גם אחרי שנכלאו בין החומות. מאחר שהיתה עובדת העירייה, קיבלה סנדלר רישיון כניסה מיוחד לגטו, לכאורה כדי לפעול למניעת התפשטות מגפות מידבקות. רישיון זה אֶפְשֶׁר לה להביא למטופליה בגדים, תרופות וכסף מטעם המחלקה הסוציאלית בעירייה. בתוך הגטו היא שמרה על קשרי עבודה עם עובדי צנטוס שטיפלו בילדים נזקקים ויתומים. כשהסתובבה בחוצות הגטו נהגה לענוד על זרועה סרט עם מגן דוד, כשאר תושבי הגטו, מתוך הזדהות עם היהודים, ומתוך רצון שלא להסב אליה תשומת לב שתסיח את דעתה מעבודתה.

51 ברמן, "יהודים בצד הארי", עמ' 692.

בקיץ 1942, כשהחל הגירוש הגדול של יהודי הגטו לטרבלינקה, היא הגיעה לכלל מסקנה שאין עוד טעם להביא זריקות נגד טיפוס לתוך הגטו הדועך, וכי יש לעשות הכול כדי להבריח יהודים רבים ככל האפשר, ובייחוד את הילדים, אל הצד הארי, ובכך להצילם. בסתיו 1942, כשהוקם ארגון ז'גוטה, היא היתה מראשוני המצטרפים אליו והחלה לפעול בכל הלהט למען הצלת הילדים. בקיץ 1943 מינתה אותה מועצת ז'גוטה לעמוד בראש מדור הילדים שהוקם, והיא היתה לרוח החיה בו. סנדלר סחפה אחריה לפעולות ההצלה את עמיתיה במחלקה הסוציאלית של העירייה. באוקטובר 1943 עצר אותה הגסטפו בגין פעילותה המחתרית. היא הושלכה לכלא פביאק הנודע באכזריותו, ושם עונתה כדי שתמסור מידע. כשסירבה, איימו עליה חוקריה שיוציאו אותה להורג. למזלה הצליחו אנשי ז'גוטה לחלצה מהכלא ולהציל אותה באמצעות סוכן גסטפו ששוחד. רשמית פורסם שהיא הוצאה להורג, ואף שעד תום שלטון הכיבוש הנאצי בוורשה נאסר עליה להופיע בפומבי, היא חזרה לפעילותה המחתרית בז'גוטה.⁵²

לא אידאות מופשטות הניעו את סנדלר להתגייס לעזרת היהודים הנרדפים, אלא אהבת אדם פשוטה ובלתי אמצעית. כדי להמחיש זאת, מן הראוי להביא סיפור ידוע פחות מחייה הפרטיים שלאחר המלחמה, ככלות הכול. בין מטופליה הרבים של סנדלר היתה גם הנערה היהודייה תרזה קרנר. סנדלר פגשה אותה בקיץ 1943 והיא אז ילדה גלמודה בת 14 הנעה ונדה ממוקם למקום בלא קורת גג. היא סידרה לה מקום עבודה בתפקיד מטפלת לילדיה הקטנים של משפחת פאפוז'ינסקי הידועה, אנשי מחתרת נועזים שסייעו ליהודים. אחרי המלחמה הגיעה תרזה לבית ילדים יהודי, ולא הצליחה להיקלט בו. במצוקתה ברחה לביתה של סנדלר והודיעה לה שלא תחזור לשם עוד, וגם לא תלך לשום בית ילדים אחר. סנדלר התגוררה אז בדירה קטנה בשל מצוקתה הכלכלית. אף-על-פי-כן היא אספה אותה אליה, שלחה אותה ללמוד בגימנסיה וטיפלה בה כאם. שנתיים התגוררה תרזה בביתה של סנדלר שדאגה לכל מחסורה, אף שהתמיכה שזכתה לה מידי הוועד היהודי בעבור הטיפול בה, היתה מינימלית בלבד.⁵³

איש אחר שפעל רבות להצלת ילדים יהודים בוורשה היה יאן דובראצ'ינסקי שכבר הוזכר. דובראצ'ינסקי שנודע לימים בתור אחד הסופרים הקתולים הבולטים בפולין הקומוניסטית, היה בתקופת הכיבוש חבר מחתרת ה-A.K. הוא עצמו לא היה איש מועצת ז'גוטה, אך פעל בשירותה כדי להציל ילדים שהגיעו מהגטו לצד הארי של ורשה. דובראצ'ינסקי היה דמות של אינטלקטואל קתולי ופטריוט פולני, בעל מחויבות חברתית עמוקה שרכש בבית הוריו. אביו היה האיש שבסוף המאה התשע עשרה הקים את המחלקה הסוציאלית בעיריית ורשה וניהל אותה כארבעים שנה. ב-1941 הלך הבן בעקבות אביו והחל לעבוד

Bartoszewski and Lewinoówna, *Ten jest*, pp. 131-147 52
53 עדות תרזה קרנר, אי"ש, 3/2824-0.

באותה מחלקה בתפקיד האחראי על מדור הילדים מחוסרי הבית. שלא כסנדלר, לא נמנה דובראצ'ינסקי עם יידי היהודים. בעדותו הוא מודה שלפני המלחמה נמנה עם החוגים הלאומיים האנטישמיים, אף כי למשפחתו לא היו שום חיכוכים עם יהודים. היהודים שהכיר מקרוב היו חבריו לספסל הלימודים בבית הספר שאף היו דתיים. אשר לקשריו בעבר עם יהודים אמר: "לא עניינה אותנו הדת שלהם, אך כמה ממנהגיהם הדתיים נראו לנו מוזרים". הבקי בנבכי השיח הפולני בענייני יהודים, לא יכול שלא להבחין בנימת ההתנשאות האנטישמית שבדבריו. אף-על-פי-כן בשעת מבחן הוא לא היסס להיחלץ ולהציל ילדים יהודים, אף שידע שפעילותו זאת מסכנת את חייו. למצוקת הילדים היהודים התוודע בפעם הראשונה כשטיפל בילדי רחוב בוורשה. אז הוברר לו שכעשרה אחוזים מילדים אלה הם יהודים. הגטו כבר היה סגור ומבודד ונשקפה להם סכנה שיוסגרו לידי הגרמנים. דובראצ'ינסקי ניצל את קשריו הטובים עם רופא גרמני, איש שלטונות הכיבוש, שלדבריו היה אחד ההגונים בחבורת הפושעים הזאת, והרופא דאג להחזיר את הילדים לגטו בלי עונש. "מי מאתנו היה יכול אז לשער שכעבור שנתיים ייגזר עליהם דין מוות?", אמר בהרהור שלאחר מעשה.

להצלת הילדים בקיץ 1942, בתקופת הגירוש הגדול מגטו ורשה, גייסו אותו העובדות הסוציאליות שהיו כפופות לו וידעו על קשריו ההדוקים עם ראשי המנזרים. אמהות המנזרים הכירו אותו, והודות לייחוסו המשפחתי סמכו עליו, והיו מוכנות לשתף עמו פעולה ולהציל ילדים יהודים שהוא אישית הפנה אליהן. בפרסומים היהודיים על פועלם של אנשי ז'גוטה כמעט שלא מוזכרת תרומתו של דובראצ'ינסקי בהצלת ילדים. אולי משום שפעל מאחורי הקלעים, ואולי בגלל הרקע האנטישמי שלו. הוא עצמו לא הרבה לכתוב על כך, וכשתיאר את חלקו בהצלת הילדים, זקף את כל האשראי על פעולות ההצלה שהיה שותף להן, לזכות העובדות שהיו כפופות לו, ולדבריו עשו את עיקר העבודה. הן שאספו את הילדים והכינו אותם בבתיהן לקראת החיים אצל המשפחות האומנות ובמוסדות, ולאחר מכן העבירו אותם לשם במו ידיהן. זאת היתה משימה קשה ומסוכנת, אמר, והן ביצעו אותה בתעוזה ומתוך הקרבה יוצאות דופן. "תפקידי היה רק לחתום על ההפניות", סיכם בהצטנעות. אך הבקי בנסיבות שבהן נעשו הדברים, יודע שאילו היו הגרמנים עולים על עקבותיה של אחת העובדות שלו שעסקו בהסתרת ילדים, וחושפים את חלקו בפעילות זאת, הוא היה משלם על כך בחייו. כשנשאל על מניעיו להציל ילדים יהודים, השיב, שלא עשה זאת כדי לזכות באות הצטיינות, אלא "מפני שהיו ילדים נרדפים שנשקפה להם סכנת מוות. מפני שהיו בני אדם. הייתי מציל כל אדם

שנשקפה לו סכנת מוות, ועל אחת כמה וכמה כשמדובר בילד, כי ילד קרוב ללבי. כך מצווה עלי דתי הקתולית⁵⁴.

מי שטרחה להניח את טופסי ההפניה של הילדים היהודים על שולחנו של דובראצ'ינסקי לחתימה, היתה עוזרתו הנאמנה ידוויגה פיוטרובסקה, "יאגה" כנינוי החיבה שלה. אישה נמרצת זאת זוקפת לזכותה את הצלתם של כחמישים ילדים יהודים שהעבירה במו ידיה למשפחות פולניות אומנות ולבתי יתומים שונים. בעדות מאוחרת, אחרי למעלה מארבעים שנה מאז קרו הדברים, תיארה בהתרגשות כיצד נשאה בזרועותיה ילדה יהודייה יפיפייה שהוברחה מהגטו, והעבירה אותה עם חפציה ברכבת למנזר בחוטומו. בדרך נטפל אליה סחטן שדרש ממנה את הכסף שנשאה עמה למנזר. היא לא איבדה את העשתונות וניצלה את חן הילדה כדי לזכות בהגנתו של קצין חיל האוויר הגרמני שהזדמן למקום. הקצין חילץ אותה מידי הסחטן והושיב אותה בקרון שנועד רק לגרמנים, וכך הגיעה עם הילדה בשלום ליעדה. בנימת שובבות הוסיפה, "נסעתי (עם הילדה) כמו גברת במחלקה שנועדה רק לחיילים גרמנים בחופשה".

פיוטרובסקה, כמו דובראצ'ינסקי, השתייכה לחוגים הקתוליים בעלי הדעות הקדומות נגד היהודים. היא עבדה במחלקה הסוציאלית של עיריית ורשה ובתוקף תפקידה הזדמנה לגטו והתוודעה שם למצוקת הילדים. בעבודתה בגטו קשרה קשרים עם אנשים שטיפלו בילדים. בהזדמנות זאת פגשה גם את יאנוש קורצ'אק, שבעיניה הקתוליות היה "קדוש אף שלא היה נוצרי". פיוטרובסקה פעלה כדי להוציא ילדים מהגטו אל הצד הארי עוד לפני שהוקם הארגון ז'גוטה. כשבקיץ 1942 הגיע לידיה כרוז המחאה של הסופרת קוסאק-שצ'וצקה, היא נענתה לקריאתה, הצטרפה לארגון ז'גוטה מיד עם הקמתו ועסקה בהצלת ילדים עד סוף המלחמה, בידיעה ברורה שאם תיתפס, תשלם על כך בחייה.

פיוטרובסקה היתה "איש השטח". היא התגוררה עם הוריה בבית מבודד מוקף גינה שהיו לו שתי כניסות נפרדות, ובשעת סכנה היה אפשר לחמוק בעדן החוצה. לבית זה היתה מביאה את הילדים ומכינה אותם לקראת העברתם למקום מסתורם הקבוע. מלבד הדאגה לכיסוי החוקי של הילדים, היה צריך להרגיעם, מכיוון שהיו מגיעים מפחדים והיו מלאי חרדות למראה כל לובש מדים. פיוטרובסקה גייסה לפעולות ההצלה גם את אחותה ואת הוריה. היא גאה על חלקה בהצלת הילדים ועל שעמדה במבחן האנושי ונהגה כפי שלדעתה ראוי שאדם הגון ינהג בשעות כאלה. היא זכרה בערגה את קשרי הידידות שרקמה עם אותה קבוצת אנשים נפלאה שפעלה בתוכה. רבים מהילדים שהעבירה למנזרים בהכוונתו של דובראצ'ינסקי, הוטבלו לנצרות וניצלו. לטענת שניהם, אחרי המלחמה האשימו אותם נציגי הממסד היהודי שבגללם הועברו ילדים אלה על דתם ונעקרו מהתרבות היהודית. האשמה זאת פגעה בייחוד בפיוטרובסקה, לא נתנה לה מנוח

⁵⁴ עדות י' דובראצ'ינסקי, ראה: Kurek=Lesik, pp. 327-333, *Źródła i opracowania*.

ורבצה על מצפונה שנים רבות. לא אחת היא שאלה, האם היה עדיף לו הניחו לילדים האלה למות? "לעתים", אמרה, "אני מתפללת שיבוא רב חכם וישחרר אותי מאשמה זאת".⁵⁵

דמות אחרת, שונה משלוש הדמויות שתוארו לעיל, מבחינת הרקע החברתי שלה, היתה ידוויגה סטשאלצקה, מחנכת במקצועה, אריסטוקרטית מבטן ומלידה. סטשאלצקה ניהלה בית יתומים קטן ליד ורשה שנועד ליתומי מלחמה, והיא לא היססה לקלוט בתוכו ילדים יהודים. רק עם שתיים מעובדות הבית היתה מדברת על כך, אך הסוד היה גלוי וידוע לאנשי הסביבה, כי בנקל היה אפשר לזהות את הילדים, לפי המראה שלהם. סטשאלצקה לא נקטה שום אמצעי זהירות מיוחדים כדי להסתיר את הילדים היהודים שהיו בחסותה, ונהגה בהם כבילדים רגילים. אחת המחנכות שעבדה במחיצתה, מעידה שהיא היתה מסוג האנשים שאינם מתחמקים מבעיות, אלא מנסים להתמודד עמן. אמנם היא הצליחה להדביק את יתר עובדי הבית בשקט הנפשי ובחוש ההומור שלה, אבל כשלפעמים נעדרה מבית הילדים לרגל תפקידה, היו העובדות חוששות להישאר בלעדיה, שמא יערוך הגסטפו ביקור פתע בבית. סטשאלצקה לא היססה לצרף את בתה הקטנה היחידה בת השמונה לילדי המוסד, וכשהיו יוצאים לטייל היתה הילדה הולכת יד ביד עם ילד יהודי. בעיניה זאת היתה סגולה המבטיחה שלא יאונה כל רע לילדים.⁵⁶

אחרי דיכוי המרד הפולני בוורשה גורשה שטשאלצקה עם הילדים מהעיר ונדדה עמם אל עיירת הנופש פרונין שבהרי הטטרה. בסתיו 1944 פגשה בה מרים הוכברג בקרקוב בפעם הראשונה, כשחיפשה מקום מסתור ליאנקה השכל, ילדה שהוברחה לקרקוב ממחנה יאנובסקי בלבוב, וכל מקומות המסתור שהיתה בהם "נשרפו". כשביקשה ממנה לאסוף אליה את הילדה, היא הסכימה בלא היסוס. על התקופה שבה בילתה בבית היתומים של סטשאלצקה כתבה לימים יאנקה השכל:

מן הרגע הראשון שבו עברתי את סף הבית בפרונין ונפגשתי עם המנהלת ידוויגה סטשאלצקה, הושב לי המעמד של ילדה. הקיפו אותי באהבה, בטוב לב ובדאגה. עלי לציין שכל הילדים בבית זה זכו ליחס דומה. היינו קבוצה של למעלה מחמישים ילד. שיכנו אותי עם ילדים צעירים ממני. היו אלה החודשים האחרונים של המלחמה. בחיי היום-יום שלנו לא חשנו כלל את מאורעות המלחמה ולא היה לנו דבר משותף אתה. בחיק הטבע, בנוף המרהיב שבין

⁵⁵ עדות ידוויגה פיוטרובסקה, שם, עמ' 333-341.
⁵⁶ Bartoszewski and Lewinowa, *Ten jest*, pp. 208-214

ההרים, נהנים מהפעילויות שארגנו המחנכות, מן הלימודים ומן הלבבות והחום שהקיפו אותנו, היה עבורנו בית זה אי מן האגדות.⁵⁷

באחד מביקוריה של הוכברג בבית זה היא הבחינה בילדה שראשה מגולח ומראה פניה יהודי מובהק, ונדהמה לראות שהיא מתכוונת לצאת לטיול עם שאר הילדים. כששאלה את המנהלת סטשאלצקה כיצד היא מעזה לשלוח ילדה שכזאת לרחוב, הרי ממבט ראשון ניכר בה שהיא יהודייה, היא השיבה לה בקצרה, "משום כך בדיוק איני יכולה להוציאה מהכלל". כך נהגה תמיד, וזה היה העיקרון בהתנהגותה. הוכברג שהיתה מעורה בחברה הפולנית על רבדיה השונים ובילתה במחיצת פולנים את כל שנות המלחמה בפעילות מחתרתית, כותבת על ידוויגה סטשאלצקה בהתפעלות ובהערצה: "חשבת אז בלבי ועודני חושבת היום שנפלה בידי הזכות להכיר אדם בעל יופי מופלא, חיצוני ונפשי כאחד... איני יודעת מניין שאבה את ביטחונה בהחלטותיה. קרן מן האישה הזו איזה זוהר פנימי, היא התברכה במתת אלוהים, אשר נפל בחלקם של מעטים בלבד".⁵⁸

פועלם של אנשי ז'גוטה בכלל, ובייחוד של אלה שעשו למען הצלת ילדים, הוא הוכחה ברורה שלמרות תנאי הכיבוש הקשים, היה אפשר לעשות עוד הרבה כל כך כדי להציל עוד רבים ברחבי פולין, אילו נמצאו יותר אנשים כמותם שהיו מוכנים לפעול, כפי שפעלו הם.

מקור: בוגנר נחום, בחסדי זרים, יד ושם, ירושלים, 2000, עמ' 142-117

⁵⁷ פלג ובן צבי, מחוץ לחומות, עמ' 126.

⁵⁸ שם, עמ' 125-126.